

УДК 72.012.8(477-25)“18/19”.001.32

Олена Сердюк

директор Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури і туризму України

Джерельна база та історіографія київського житлового інтер'єру другої половини XIX — початку XX ст.

Анотація. Публікація присвячена дослідженню джерельної бази та історіографії київського житлового інтер'єру другої половини XIX — початку XX ст. Висвітлення теми побудоване на аналізі літературних і архівних джерел та пам'яток як джерела інформації. До наукового обігу введено маловідомі рукописи з фондів Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки імені В. Г. Заболотного, архівні матеріали.

Ключові слова: джерельна база, історіографія київського житла, архівні матеріали, джерело інформації.

Усю історіографічну базу стосовно досліджень київського житлового інтер'єру другої половини XIX — початку XX ст. можна умовно поділити на декілька груп: спеціальна, історична та краєзнавча література. Аналіз наукових праць, в яких присутня ця проблематика засвідчує, що українські дослідники звернулися до цієї теми наприкінці XIX — на початку XX ст. Основними проблемними напрямками досліджень були питання розвитку архітектурно-художніх стилів та існування національного феномена в архітектурі України. Серед дослідників назвемо перш за все Г. Лукомського, який писав про сучасну йому архітектуру Києва, акцентуючи наявність в українській архітектурі впливів польської, німецької та російської культур [38]. Він одним з перших серед українських дослідників зазначав, що в другій половині XIX — на початку XX ст. Київ переживав еволюцію у схваленні нових архітектурних ідеалів. У своїх статтях, що їх надрукували професійні архітектурні журнали, Г. Лукомський, з одного боку, писав про певний позитив у формуванні архітектурного ансамбля центральної частини Києва, і водночас наголошував на його стереотипності, відсутності, на його думку, смаку у стилістиці архітектури житлових будівель [37].

Проблеми розвитку житлової архітектури в Україні досліджувалися з XIX ст. Зокрема архітектор О. Бернардаццї в журналі “Зодчий” (1900), зазначаючи, що соціальні умови сприяють створенню нового архітектурного стилю, наголошував на появі демократичних типів житлових будівель. Він писав: “... відсутність нового стилю криється в протиріччях самої дійсності, ... процес утворення нового в архітектурі відбувається об'єктивно, і потрібен лише час і певні соціальні умови для створення нової за формами гуманістичної архітектури...”.

На початку XX ст. у Києві сформувалася група архітекторів, дослідників, теоретиків сучасної архітектури на чолі з Г. Дубеліром, котрий вперше в історії планування міст виділив як найважливіше завдання житлову проблематику, визначивши кількість мешканців на одне помешкання, його мінімальні розміри [15]. У своїх працях “Планировка городов” (1910), “Городские улицы и мостовые” (1912) архітектор досліджував і розвивав ідею міста-саду [14]. Його послідовником був київський архітектор Г. Ковалевський, який відстоював ідеї зразкових міст-садів [33].

Серед дослідників тогочасної архітектури виділявся інженер-архітектор Е. Купффер. Його книга “Руководство проектирования и возведения современного жилища” була першою фундаментальною працею, присвяченою проблемам житлового будівництва на всій території Російської імперії. Купффер аналізує функціональне зонування житлових приміщень, їхні розміри, форму, влаштування комунікацій, окремо зупиняється на особливостях облаштування та вмеблювання житлових інтер’єрів. Він першим серед дослідників визначає типи житлових будівель: прибутковий будинок, особняк, будинки для робітників [36].

Проте спеціальні наукові праці українських дослідників, присвячені історії київської житлової архітектури в дореволюційний та післяреволюційний час, авторові виявити не вдалося.

У повоєнний період вперше в історії української архітектури архітектором Л. Саквич було ґрунтовно досліджено київську житлову архітектуру 40–80-х років XIX ст. Її робота “Архітектура індивідуального житла XIX сторіччя в м. Києві” побудована на архівних матеріалах та натурних дослідженнях і обмірах будівель. Дослідниця детально проаналізувала планувальну структуру житла, пов’язавши її з часом його побудови та соціальним станом власників. Це фундаментальне дослідження не було введено до наукового обігу і зберігається в машинописному варіанті у Державній науковій архітектурно-будівельній бібліотеці імені В. Г. Заболотного [54].

Першими узагальнюючими дослідженнями стали колективні праці “Нариси історії архітектури Української РСР (1957, 1962)” та “Історія українського мистецтва (1966–1968)” [42, 43]. Проблема історії житлової забудови Києва другої половини XIX — початку XX ст. була окреслена і ґрунтовно досліджена наприкінці 50-х років О. Ігнативим у “Нарисах історії архітектури Української РСР” [43]. Дослідник звертає увагу на різноманітний характер житлового будівництва в Києві у другій половині XIX ст.: з одного боку, появу нового для міста типу житла — багатоповерхового прибуткового будинку, а з іншого — появу стихійних робітничих селищ поблизу заводів і фабрик на Шулявці та Батиєвій горі; виділяє соціальний характер будівництва житлових будівель; аналізує внутрішню структуру прибуткових будинків та житла для робітників, їхні особливості, планувальні вирішення; порівнює творчість відомих київських архітекторів. “... Максимальну химерність модерну ми бачимо у будинку, спорудженому в 1902–1903 рр. ... інженером В. В. Городецьким ...”, —

зазначає О. Ігнатів. В “Історії українського мистецтва” І. Ігнаткін дає побіжний огляд стилістики київських житлових будівель другої половини XIX — початку XX ст. [42].

Розробка цієї проблематики активізувалася лише в другій половині XX ст., у зв’язку з підготовкою “Зводу пам’яток історії та культури України”. Одним із перших результатів її став довідник-каталог по Києву та Київській області, виданий інститутом “Укрпроектреставрація” 1983 року. У виданні вперше було введено до наукового обігу матеріали, що стосувалися київського житла другої половини XIX — початку XX ст., в тому числі інтер’єрів будівель [47].

З матеріалів досліджень київської житлової забудови другої половини XIX — початку XX ст., що не були введені до наукового обігу і зберігаються як рукописи в Державній науковій архітектурно-будівельній бібліотеці імені В. Г. Заболотного, великий інтерес становить колективна праця “Історія архітектури Української РСР” (т. II, кн. II, частина II). Робота була підготовлена в 1974 р. колективом Науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури. У розділі, присвяченому архітектурі України другої половини XIX — початку XX ст., В. Ясієвич досліджує соціально-економічні та культурно-мистецькі особливості розвитку української архітектури на прикладі найбільш значних міст, зокрема Києва, приділяючи окрему увагу розвитку архітектурно-художніх стилів [23].

В окремому розділі, присвяченому архітектурі споруд, Є. Тиманович аналізує житлове будівництво, зосередивши увагу на вивченні громадського руху за будівництво дешевого житла, зокрема діяльності київських товариств. Є. Тиманович на широкому фактологічному матеріалі наводить характеристики всіх характерних для київської житлової забудови типів житлових будівель, їхніх планувальних особливостей, залежно від соціальної приналежності. Монументально-декоративному оздобленню інтер’єрів цієї доби присвячені дослідження Е. Горбенко. Дослідник вперше в історії української архітектури аналізує особливості стилістики та декоративно-художнього вирішення інтер’єрів житлових будівель [23].

Фактичним теоретичним узагальненням і продовженням цієї дослідницької роботи стало фундаментальне видання — монографія В. Ясієвича “Архитектура Украины на рубеже XIX—XX веков”. Учений визначив типологічні та об’ємно-планувальні особливості житлової забудови Києва зазначеного періоду, її архітектурно-художню стилістику. Автор не тільки увів до наукового обігу колосальний пласт творчого доробку архітекторів київської школи, а й привернув увагу до проблеми традиційного міського середовища, житлової забудови доби еклектики та модерну [70].

На підставі розгляду згадуваної історико-теоретичної праці В. Ясієвича можна сказати, що найбільшу увагу дослідник приділив систематизації інформації, створенню загальної картини історії архітектури України другої половини XIX — початку XX ст., її витоків, розвитку та соціально-економічним чинникам, творчості архітекторів і створенню в Україні окремих архітектурних шкіл. Монографія була та й залишається єдиним

базовим теоретичним науковим узагальненням історії архітектури Києва означеного періоду; вона стимулювала подальші пошуки дослідників. Історію розвитку київської житлової забудови другої половини XIX — початку XX ст. почали вивчати молоді науковці — Т. Скібіцька, О. Сідорова, Б. Єрофалов, О. Сердюк. Сформувався новий підхід до вивчення архівних документів, обстеження та фіксації об'єктів [19, 58, 61].

Проблеми архітектури та містобудівної культури Києва досліджуваного періоду стилістично окреслені В. Тимофієнком в “Історії української культури” (2005). Він зазначає, що наприкінці XIX ст. спорудження нових житлових будинків у Києві остаточно перетворилося на вигідний товар [27].

В “Історії української архітектури” (2003) В. Мойсеєнко пише, що найрепрезентативніші київські особняки родин Терещенків та Ханенків мали багато декоровані, ефектні інтер'єри, що слугували взірцями історичних стилізацій, проте не мали стилістичної єдності з посередніми за архітектурою фасадами будівель. Разом з тим, дослідниця підкреслює високий рівень архітектурної майстерності П. Альошина у створеному ним особняку Ковалевського (1911–1912) та В. Городецького, який збудував власний будинок по вул. Банковій, 10 (1902–1903). В. Мойсеєнко характеризує просторову композицію та ансамблевистість інтер'єрів цих будівель; аналізує планувальну структуру деяких київських прибуткових будинків, розмірковує про стильові явища в архітектурі [26].

Протягом останніх двох десятиліть виник певний інтерес дослідників до історії архітектури Києва другої половини XIX — початку XX ст., зокрема житлових будівель — особняків та прибуткових будинків. У 80–90-ті рр. XX ст. сформувалися групи дослідників, які займалися переважно житловою забудовою і спеціалізувалися на вивченні архівних джерел, натурних дослідженнях прибуткового житла, особняків, особливостях їхньої планувально-просторової організації та архітектурно-художнього оздоблення інтер'єрів. З'явилися публікації М. Кадомської, М. Кальницького, О. Друг, Д. Малакова, Т. Скібіцької, О. Мокроусової, О. Сердюк, І. Шулешко. На підставі здійснених досліджень в 1991 р. відбувся захист кандидатських дисертацій: на тему: “Методика формирования новой жилой застройки в условиях реконструкции центров крупнейших городов (на примере г. Киева)” архітектором Т. Доценко, а в 1995 році на тему: “Особенности организации предметно-пространственной среды интерьеров доходных домов в конце XIX — начале XX века” — архітектором О. Роздорожнюк [14, 53].

З 2001 року почав виходити науково-популярний часопис “Київський альбом”; з'явилися науково-популярні видання: О. Друг та Д. Малаков “Особняки Києва” (2004), Д. Малаков “Прибуткові будинки Києва” (2009) [13, 39]. Ці роботи містять цінний фактографічний матеріал, але не мають узагальнюючого характеру стосовно проблем планувально-просторової організації житла, засобів його декоративно-художнього оздоблення, не визначають принципи охорони та реставрації пам'яток

житлової архітектури. В наукових виданнях публікуються дослідження Н. Новосельчук, присвячені стильовим напрямкам в архітектурі України, А. Пергаменщик — київським прибутковим будинкам початку XX ст. [44, 48]. Деякі особливості технічного оснащення житлових будівель знайшли відображення в монографії В. Ієвлевої “Пам’ятки індустріального розвитку Києва кінця XIX — першої третини XX століття”, виданої 2008 року [20].

З такої позиції друквані праці останнього часу можна поділити на декілька груп:

- “Звід пам’яток історії та культури України” — науково-довідкове видання енциклопедичного характеру, що містить стислу інформацію про всі види пам’яток; зокрема й житлової архітектури;
- проблемі формування типології київського житла, його становленню та розвитку присвячені дослідження В. Ясієвича, де вперше здійснено спробу узагальнити та систематизувати архітектуру Києва другої половини XIX — початку XX ст.;
- питанням ґрунтового історичного дослідження окремих об’єктів приділено увагу в роботах С. Кілессо, М. Кадомської, Д. Малакова, О. Друг, О. Мокроусової, М. Кальницького; у цих роботах домінує пооб’єктний підхід до забудови;
- питанням аналізу прибуткового будинку як провідного типу житла присвячено роботи Т. Скібіцької, Т. Трегубової;
- мистецтвознавчі дослідження київського житлового інтер’єру та елементів його декоративно-художнього оздоблення розглянуто в роботах О. Сердюк, О. Роздорожнюк, І. Шулешко, О. Мокроусової. В них визначені фірми виробники; особливості вмеблювання інтер’єрів; архітектурної кераміки; атрибутовано монументальний живопис.

Бібліографічний аналіз дозволяє дійти висновку про те, що мають місце публікації оглядового, науково-популярного характеру, загалом відсутні роботи аналітичного характеру з історії дослідження забудови Києва означуваного періоду, аналіз архітектури київського житла в другій половині XIX — на початку XX ст. з широким охопленням матеріалу.

Серед видань з історії Києва першою фундаментальною працею була “Історія Києва” (за редакцією В. Голобуцького) — колективна монографія, видана у 80-ті роки. Вона побудована на ґрунтовному дослідженні архівних документів, фактологічному та статистичному матеріалах. У роботі всебічно й послідовно проаналізовано промислово-економічний, соціальний та культурно-освітній розвиток Києва в другій половині XIX — на початку XX ст. Висвітлені питання архітектури, містобудівного розвитку міста, транспортного та інженерного забезпечення. Наведено висновки, що житлове будівництво в Києві було тісно пов’язано з фінансовим капіталом, системою кредитування — гонитва домовласників за прибутками, конкуренція їх призвели до стихійності житлової забудови, до її різностильності [24].

В “Історії Києва”, виданій 1983 року (відповідальний редактор В. Сарбей) головна увага приділена ідеологічним питанням — суспільно-політичним рухам та класовій боротьбі. Питання розвитку київської архітектури об’єднані в одну главу з розвитком образотворчого мистецтва і розглядаються побіжно та поверхово [18].

У науково-популярному виданні “Нариси історії Києва” Ю. Павленко (2004) окреслено переважно історичні події, висвітлені побіжно питання будівництва в Києві у XIX — на початку XX ст. житлових будівель, невірною зазначається авторство деяких будинків [46].

Краєзнавча література про Київ представлена різними путівниками. Серед видань початку XX ст. заслуговує на увагу путівник К. Шероцького (1917), де висвітлюються питання житлової забудови міста. Автор негативно оцінює сучасну йому забудову міста: “... архитектура эта лишена уюта ... от неё веет фабричным холодом...”, характеризує архітектурну стилістику будівель як суміш різних стилів з випадковим набором деталей [68].

У краєзнавчій літературі 20–30-х років XX ст., зокрема у виданнях “Київ та його околиця в історії і пам’ятках” (1926), “Київ. Історичні та архітектурні пам’ятки” (1936) житлова забудова міста другої половини XIX — початку XX ст. характеризується як жадливий несмак та безглуздя у стилі “київських підрядчиків” [29].

У книзі “Київ. Архитектурно-исторический очерк” (1982), що протягом 70–80-х років витримала кілька перевидань (автори М. Шулькевич, Т. Дмитренко), висвітлені питання архітектурно-планувального розвитку Києва другої половини XIX — початку XX ст., в популярній формі викладено історію найбільш значних громадських будівель [11].

Серед видань краєзнавчої літератури високим професійним рівнем вирізняється путівник Л. Федорової “Київ — столиця України та її визначні місця”. В окремому розділі “Традиції в архітектурі” автор описує житлову забудову Києва другої половини XIX — початку XX ст., наголошує на цінності збережених житлових інтер’єрів [64].

До видань з краєзнавства слід віднести і “Киев и киевляне” А. Анісімова. На базі фактологічного матеріалу дослідник висвітлює широкую панораму історії та побуту Києва на зламі XIX–XX ст., проте інформація подана у виданні описово, без належних узагальнень та висновків [2, 3].

На початку XXI ст. з’явилася ціла низка путівників по Києву. Туристичний путівник М. Кальницького і В. Киркевича містить інформацію про найбільш значущі, на думку авторів, київські житлові будівлі, однак аналіз стилістики декоративно-художнього вирішення інтер’єрів подано краєзнавцями на ненайкращому фаховому рівні [32].

Аналіз досліджень, що певною мірою заторкують питання історії київського житлового інтер’єра другої половини XIX — початку XX ст. засвідчує, що в науковій літературі мало приділено уваги як вивченню проблематики житлового інтер’єра пам’яток загалом, так і його складовим елементам: композиційній особливості, планувально-просто-

ровій організації, стилістиці та архітектурно-художньому вирішенню. Встановлено, що переважна більшість публікацій присвячена історії житлових будівель і орієнтована на дослідження певного об'єкта, частина стосується архітектурно-художнього вирішення споруд, творчості певних архітекторів. Дослідження київських житлових інтер'єрів другої половини XIX — початку XX ст. не виділене в окрему проблематику і є недостатнім.

Існує низка джерел, що містять інформацію про розвиток містобудування у різних аспектах — його планувальному, архітектурно-проектному, інженерно-технічному. Це архівні фонди, зокрема, відомчі, бюро технічної інформації, численні спеціальні видання, зібрання документів спеціалізованих науково-дослідних інститутів тощо.

Одним із основних джерел є архівні документи з Державного архіву міста Києва, документальні свідчення з історії забудови столиці України з кінця XVIII ст. і до наших днів. Ґрунтовне вивчення, їх систематизація та узагальнення є основним науковим фундаментом історії української архітектури і містобудування [9].

Фонди архіву систематизовані відповідно до історичних структур міського управління. Київської міської думи (1835–1872) та Київської міської управи (1870–1919). Їх доповнюють документи фондів Комісії по управлінню прибутками та видатками м. Києва (1802–1885) та Київського міського землеміра (1835–1868). У фондах зібрано протоколи, рішення міської влади, справи про будівництво різних об'єктів, про пожежі і стихійні лиха, відомості про склад населення за різними соціальними станами, фінансові справи, справи про відкриття промислових підприємств, проведення ревізій нерухомої власності, прокладення вулиць, озеленення міста, встановлення пам'ятників, реставрацію історичних споруд та ін. Цінність для дослідників історії містобудування мають дозволи на забудову, описи матеріальної цінності садиб, за якими можна детально відтворити характер і стан окремих ділянок і будинків, відомості про купівлю-продаж садиб, за якими можна встановити прізвища власників.

У більшості фондів зберігаються цікаві графічні проектні матеріали. Це, перш за все, плани міста різного часу, садибних ділянок, оригінали проектів окремих споруд, які й сьогодні мають практичну цінність для реставрації історичної забудови, відтворення первісного вигляду пам'яток історії та архітектури.

Цінними є фонди Київської міської управи, зокрема, справи про розподіл земельних ділянок під будівництво, адміністративно-територіальний устрій міста, правила будівництва, планування і спорудження нових будинків, про благоустрій Києва. Саме за час діяльності міської управи (1870–1919) склалася основна забудова міста, яка й понині формує обличчя історичного центру. Чимало корисних відомостей знаходимо у фондах Київської міської поліції, зокрема, реєстр планів садиб мешканців міста Києва.

Вивчення історичної житлової забудови Києва дореволюційного періоду можливе тільки за умови знання прізвищ власників садибних ділянок, за іменами яких виписані назви справ. Списки власників садиб надруковано в адресних довідкових книгах “Весь Киев”, виданих у 1899–1916 рр. — вони зберігаються в бібліотеках. Списки домовласників за попередній період є тільки в архівах. Для дослідників велике значення має фіксація передачі земельних ділянок від одних власників до інших, а також перерозподіл земельних ділянок. Для з’ясування списків власників садибних ділянок другої половини XIX ст. велику допомогу надають 37 фондів київських нотаріусів (1819–1920), фонди оціночного відділення Київської міської управи, Київського міського сирітського суду, а також кредитних товариств.

Каталог архіву, в якому систематизовано інформацію з багатьох фондів, допомагає дослідникові розібратися у великій кількості різних документів. Проте у минулі роки, коли увага, здебільшого, приділялася питанням соціалістичного будівництва, дореволюційні фонди архіву залишалися поза увагою учених.

Останнім часом розпочалася систематизація документів, що стосуються вулиць, фонду Тимчасового комітету з благоустрою м. Києва при Київському губернському правлінні (1834–1842) та будівельної частини фонду Київської міської управи.

Як показав досвід київських дослідників історії забудови Києва, при опрацюванні каталога архіву конче необхідно розписати на картки справи оціночного відділення Київської міської управи за 1916–1920 рр., київських нотаріусів — по вулицях, із зазначенням точної адреси та власників садибних ділянок.

У фондах архіву є багато справ, у яких зберігаються графічні матеріали, цікаві тексти з історії забудови [4].

Архівні матеріали, що були опрацьовані під час досліджень київської житлової забудови, можна поділити на декілька груп: перша — це плани земельних ділянок — садиб з розміщенням на них об’єктів житлової забудови з визначеними параметрами; до другої належить проектна документація, яка складається з декількох креслеників — проекту головного фасаду та розрізу будівлі. Такі архівні матеріали для дослідників найбільш цінні, бо вони не тільки підтверджують авторство будівлі, а й є свідченнями професійного рівня архітекторів, які опрацьовували в проектному рішенні всі деталі декоративно-художнього оздоблення фасадів та інтер’єрів (форми заповнень двірних прорізів, огорожі сходових маршів тощо) [9].

До третьої групи архівних матеріалів, що також має велику цінність, належать збережені будівельні книги, кошториси на підрядні роботи, які складалися під час проведення їх, з описами матеріалів декоративно-художнього оздоблення, технологій, інженерного оснащення будівель тощо.

До четвертої групи можна віднести збережені в архівах документи київських кредитних товариств. Це — Київське міське кредитне товари-

ство, Товариство взаємного кредиту, Комерційне товариство взаємного кредиту, Промислове товариство взаємного кредиту тощо, вивчення яких дає унікальний матеріал — детальний опис майнового комплексу тієї чи іншої будівлі, що була закладеною з певних причин. Наприклад, вдалося встановити, що в пам'ятці архітектури — прибутковому будинку по вул. Ярославів Вал, 1 — налічувалося 22 майолікові печі та камін, збудований 1918 року.

Цікавими матеріалами стосовно архітектурно-художнього оздоблення інтер'єрів, вибору опорядження, меблів, підбору художників та скульпторів є листування власників споруд, зокрема родин Терещенків, Ханенків, Уварових. З архівних матеріалів особливу цінність являють кіно- і фотодокументи, з яких можна отримати інформацію іконографічного характеру як щодо особливостей архітектурно-художнього вирішення будинку, так і стосовно розміщення житлових київських будівель, характеру забудови вулиць тощо [65].

Серед джерел слід виділити в окрему групу “Свод обязательных для жителей г. Киева постановлений по городскому общественному управлению с 1871—1913 гг.”, виданий 1914 року. Це документальне свідчення про особливості міського управління стосовно житлових будівель: “... Желаящий возвести в городе новый дом или перестроить существующий... обязан представить в Городскую Управу как фасад, так и подробный план всех частей здания по этажам и разрезы онаго, поперечной и продольной...” [57].

Важливими, з огляду на завдання дослідження проблеми, є різноманітні іконографічні матеріали, представлені в періодичних журнальних виданнях та фотоальбомах, присвячених житловим інтер'єрам певних будівель — особнякам родини Терещенків, Ханенків, Штейнгейлів, прибутковому будинку В. Городецького.

У другій половині XX — на початку XXI ст. з'являється нове джерело наукової інформації про київський житловий інтер'єр — велику роль починає відігравати практична пам'яткоохоронна та реставраційна діяльність в Україні. Дослідження історії київської архітектури, що почали здійснюватися з 70—80-х років XX ст., активізували процес охорони і реставрації пам'яток житлової забудови, в тому числі інтер'єрів.

Особливу групу джерел з охорони та реставрації житлового інтер'єру складають звіти реставраторів, архітекторів та художників про їхню безпосередню діяльність у 1970—2004 рр.; матеріали періоду 70—90-х років — Українського спеціального науково-реставраційного виробничого управління (УСНРПУ) та діючої при ньому Київської міжобласної спеціальної науково-реставраційної виробничої майстерні (КМСНРПМ), а також інституту “Укрпроектреставрація”, співробітники якого працювали на пам'ятках житлової забудови.

Автором цієї статті було опрацьовано матеріали досліджень всього масиву монументального живопису, що зберігся в інтер'єрах київських житлових будівель.

Важливим джерелом інформації слугує, як правило, й сама пам'ятка зі збереженою матеріальною структурою. Саме з такої структури дослідники дізнаються про ступінь збереженості будівлі і домінуючу у визначенні цінності пам'ятки — її хронологічну глибину. Збереженість структури дає можливість віднести об'єкт житлової архітектури до певної типологічної групи, визначити стилістичну приналежність його, віднести до певної архітектурної школи. Пам'ятка є джерелом інформації про авторство будівлі, яке можна встановити шляхом натурних досліджень об'єкта, порівняльного аналізу особливостей його архітектурно-художнього та декоративно-художнього вирішення, інтер'єру: архітектурну кераміку, монументальний живопис, художній метал, ліпний декор, скульптурну пластику. Проведений порівняльний аналіз шляхом аналогій дає можливість встановити авторство. Збереженість архітектури та декоративно-художнього вирішення київського житла другої половини XIX — початку XX ст. є джерелом інформації про історію архітектури, соціально-економічні умови створення будівлі, про рівень мистецтва та інженерних вирішень [60].

Насамкінець маємо зауважити, що загалом пам'ятки житлової архітектури Києва досліджуваного періоду перебувають у незадовільному стані. Через несанкціоновані поточні ремонти фасади цих будівель мають від 70 до 30% утрат архітектурно-мистецького оздоблення. Паспорти пофарбування фасадів не виконуються на належному професійному рівні, відсутні попередні хіміко-технологічні обстеження, відбувається тотальна заміна художнього металу і первісного заповнення віконних та двірних прорізів, нищення ліпного декору та пластики. Під час проведення капітальних ремонтів, пристосування та перепланування помешкань зазнають втрат житлові інтер'єри. Дотепер в облікових документах пам'яток житлової архітектури відсутні інформація і належна оцінка архітектурно-художнього вирішення та художньо-декоративного оздоблення; не визначені будівлі, де збережені первинні житлові інтер'єри. Отже, робота, проведена автором, є базовою для здійснення заходів щодо взяття на державний облік та під охорону найбільш цінних інтер'єрів київських житлових будівель: особняків, прибуткових будинків, будинків купців, ремісників та робітників.

1. *Абрамова І. В.* Новий підхід до вирішення проблем обліку пам'яток в м. Києві // Культурна спадщина Києва: Дослідження та охорона історичного середовища. — К.: АртЕк, 2003.
2. *Анисимов А.* Киев и киевляне. — К.: Керчь, 2002.
3. *Анисимов А.* Киев и Киевляне. — К.: Телеграф, 2003.
4. *Виноградова М.* Архівні джерела для дослідження історії житлового будівництва Києва // Архівіст: ювілейний збірник. — Вип. 5. — К., 2002.
5. *Власюк А.* Эволюция строительного законодательства России в 1830–1910-е годы. Памятники русской архитектуры и монументального искусства. Города, ансамбли, зодчие. — М.: Наука, 1985.
6. *Водзинський Є.* Містобудівна спадщина Києва // Культурна спадщина Києва: Дослідження та охорона історичного середовища. — К.: АртЕк, 2003.
7. *Галайба В.* Хроніка старого Києва. — К.: Бібліотека українця, 2003.

8. Горбик В. Багатотомний “Звід пам’яток історії та культури України” — наукова база складання Державного реєстру нерухомих об’єктів історико-культурної спадщини // Пам’яткознавчі студії в Україні: Теорія і практика. — К., 2007. — С. 93–112.
9. Державний архів м. Києва.
10. Державні будівельні норми України: Реконструкція, ремонт, реставрація об’єктів невиноробничої сфери. Реставраційні, консерваційні та ремонтні роботи на пам’ятках культурної спадщини // ДБН В. 3. 2-1-2004 (офіційне видання). — К.: Держбуд України, 2005.
11. Дмитренко Т., Шулькевич М. Киев: Архитектурно-исторический очерк. — 6-е изд., перераб. и доп. — К.: Будівельник, 1982. — 448 с.
12. Доценко Т. Методика формирования новой жилой застройки в условиях реконструкции центров крупнейших городов (на примере г. Киева) / Автореф. дис. ... — К., 1991 г.
13. Друг О., Малаков Д. Особняки Києва. — К.: Кий, 2004. — С. 1–823.
14. Дубелир Г. Городские улицы и мостовые. — К.: Тип. А. М. Понамарева, 1912.
15. Дубелир Г. Планировка городов. — С-Петербург: Слово, 1910.
16. Закон України “Про охорону культурної спадщини” // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2000. — № 39 (зі змінами від 16.12.2004 р.).
17. Звід пам’яток історії та культури України: Енцикл. вид.: У 28 т. / Голов. ред. В. Смолій. — К.: Голов. ред. Зводу пам’яток історії та культури при вид-ві “Укр. енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 1999. — Київ: Енцикл. вид. Кн. 1, ч. 1. А–Л, Кн. 1, ч. 2. М–С / Редкол. тому: Відп. ред. П. Тронько та ін.; Упоряд.: В. Горбик, М. Кіпоренко, Л. Федорова. — 584 с., С. 585–1213.
18. История Киева / Ред. В. Сарбей. — К.: Наук. Думка, 1983.
19. Ерофалов Б. Правила и традиции или Об устойчивом развитии города в конце XIX в. (На примере Киева) // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини: 36. наук. праць. — К.: ХІМДЖЕСТ, 2010. — 510 с.
20. Іевлева В. Пам’ятки індустриального розвитку Києва кінця XIX — першої третини XX століття. — К.: Пресс-КІТ, 2008. — 248 с.
21. Історико-архітектурні інвентаризації Київської житлової забудови 1994–2009 рр. Фонд науково-проектної та облікової документації на пам’ятки культурної спадщини України Науково-дослідного інституту пам’яткоохоронних досліджень. — К.: Кн. 1/146-1/153.
22. Історико-культурна спадщина України: Проблеми дослідження та збереження / Ін-т історії України НАН України. — К., 1998. — 399 с.
23. Історія архітектури Української ССР, т. II, кн. II, частина II стр. 228–651. Машинопис. — К., 1974. Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека імені В. Г. Заболотного.
24. Історія Києва. — Т. 1. — К.: Академія наук Української РСР, 1959.
25. Історія українського мистецтва. — Т. 4, кн. 2. — К.: Жовтень, 1970.
26. Історія української архітектури / Ю. Асєєв, В. Вечерський, О. Годованюк та ін.; За ред. В. Тимофійка. — К.: Техніка, 2003. — 472 с.
27. Історія української культури. — Т. 4, кн. 2. — К.: Наукова думка, 2005.
28. Києв. Статті-довідники. — К.: Українське вид-во політичної літератури, 1948.
29. Київ та його околиця в історії і пам’ятках. — К.: Державне вид-во України, 1926.
30. Київ. Енциклопедичний довідник. — К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1981.
31. Київ. Путівник-довідник. — К.: Державне вид-во політичної літератури УРСР, 1958.
32. Київ. Туристичний путівник / М. Кальницький, В. Киркевич. — К.—Львів: Центр Європи, 2001.
33. Ковалевский Г. Большой город и города-сады. — К., 1916.
34. Ковалинский В. Меценаты Киева. — К.: Кий, 1998 — 528 с.
35. Ковалинский В. Районування Києва: крок за кроком / Архівіст: ювілейний збірник. — Вип. 5. — К., 2002.
36. Купффер Э. Жилой дом. — СПб-Москва: Т-во М. О. Вольф, 1914.

37. *Лукомський Г.* Про нове будівництво в Києві // Журнал Аполон. — 1913. — № 8.
38. *Лукомський Г.* Про новий і старий Київ // Український культурологічний альманах. Хроніка 2000. — Вип. 63–64. — К., 2005.
39. *Малаков Д.* Прибуткові будинки Києва. — К.: Кий, 2009. — 384 с.
40. *Мокроусова О., Сердюк О.* Монументальний живопис в інтер'єрах київських особняків та прибуткових будинків доби еклектики та модерну. — К.: Родовід № 12, 1995.
41. *Нариси з історії українського мистецтва / За заг. ред. В. Заболотного.* — К.: Мистецтво, 1966.
42. *Нариси з історії українського мистецтва.* — К.: Мистецтво, 1966.
43. *Нариси історії архітектури Української РСР (Дожовтневий період).* — К.: Державне вид-во літератури з будівництва і архітектури УРСР, 1957.
44. *Новосельчук Н.* Засоби оздоблення інтер'єрів громадських будівель кінця XIX — початку XX ст. (На прикладі Харківщини та Полтавщини) // Українська академія мистецтв. — К., 2007. — Вип. 14.
45. *Образ Епохи.* Культурне середовище Києва кінця XIX — початку XX ст. — К., 1995.
46. *Павленко Ю.* Нариси історії Києва. — К.: Фенікс, 2004.
47. *Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР:* Ил. справ.-каталог. в 4-х т. — К: Будівельник, 1983. — Т. 1. Киев; Киевская область / Редкол.: Ю. С. Асеев (отв. ред) и др. — 1983. — 160 с.
48. *Пергаменщик А.* Прибуткові будинки в планувальній структурі Києва на початку XX ст. // Українська академія мистецтв. — К., 2006. — Вип. 13.
49. *Прибега Л.* Автентичність як пам'яткоохоронна категорія // Українська академія мистецтв. — 1999. — Вип. 6.
50. *Прибега Л.* Історичне середовище як пам'яткоохоронна категорія // Українська академія мистецтв. — 2004. — Вип. 11.
51. *Прибега Л.* Кам'яне зодчество України: Охорона та реставрація / Л. В. Прибега. — К., 1993.
52. *Прибега Л.* Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України: методологічний аспект. — К.: Мистецтво, 2009. — 304 с.
53. *Роздорожнюк Е.* Особенности организации предметно-пространственной среды интерьеров доходных домов в к. XIX — нач. XX в. / Автореф. дис. ... — К., 1995.
54. *Сакович Л.* Архітектура індивідуального житла XIX сторіччя в м. Києві / Інститут історії та теорії архітектури А. А. УРСР: Машинопис. — К., 1947 р.
55. *Сборник строительных постановлений для города Киева на основании Строительного Устава, обязательных постановлений Городской Думы, циркуляров и решений Правительствующего сената.* Составил киевский городской архитектор И. П. Николаев. — К., 1913.
56. *Свод обязательных для жителей г. Киева постановлений по городскому общественному управлению.* Под редакцией председателя городских участковых попечителей О. О. Эйхельмана. — К.: типография И. И. Чоколов, 1900.
57. *Свод обязательных для жителей г. Киева постановлений по городскому общественному управлению.* Изданных с 1871 по 1913 г. включительно. — К.: Литография Круглянского, 1914.
58. *Сердюк О., Шулешко І.* Київські кахлі // Образотворче мистецтво. — 1993. — № 3–4. — С. 25–28.
59. *Сердюк О.* Особливості формування київського житла наприкінці XIX — початку XX ст. // Українська академія мистецтв. — 2005. — № 12. — С. 157–167.
60. *Сердюк О.* Роль пам'яток у міському середовищі // Українська академія мистецтв. Вип. 13. — К., 2005. — С. 172–179.
61. *Скібіцька Т.* Прибутковий будинок як провідний архітектурний тип у забудові міст України кінця XIX — початку XX ст. // Теорія та історія архітектури. — К.: НДІТІАМ, 1995. — С. 105–117.
62. *Тарутінова І.* Пам'ятки Києва в цифрах // Культурна спадщина Києва: Дослідження та охорона історичного середовища. — К.: АртЕк, 2003.
63. *Устенко Т., Кондратенко Е., Водзинський Е.* Формирование архитектурно-художественного облика центров городов. — К.: Будівельник, 1989.

64. Федорова Л. Київ — столиця України та її визначні місця. — К.: Столиця, 2000.
65. Центральний державний кінофотоархів України ім. Г. С. Пшеничного.
66. Чепелик В. Український архітектурний модерн. — К.: КНУБА, 2000. — 378 с.
67. Шамуріна З. Київ: Репринтне видання 1912 р. — К.: Задруга, 1996.
68. Шероцький К. Київ. Путеводитель. 1917. Репринтне видання. — К.: Кобза, 1994.
69. Шербаківський В. Архітектура у різних народів і на Україні. — Львів–Київ, 1910.
70. Ясевич В. Архитектура Украины на рубеже XIX–XX веков. — К.: Будівельник, 1988. — 183 с.

SOURCE BASIS AND HISTORIOGRAPHY OF KYIV HOUSING INTERIOR IN THE SECOND HALF OF THE XIX-th — THE BEGINNING OF THE XX-th CENTURY

Olena Serdyuk

Annotation. This article is dedicated to the research of the historiography and source basis of the residential interior in Kyiv in the second part of the XIX-th — the beginning of the XX-th century. The research is built on the analysis of literary, archival sources, and monuments as sources of information. The scientific basis is composed by the little-known manuscripts from the funds of Zabolotny State Scientific Library of Architecture and Building and by the archival materials.

Key words: source base, historiography of Kyiv dwelling, archival materials, source of information.

УДК 728.1

Лариса Яременко

кандидат архітектури, доцент кафедри НАОМА

Еволюція нормування елементів предметно-просторового середовища районів масової житлової забудови

Анотація. Розглядається становлення, розвиток та формування сучасних тенденцій у нормуванні площинних елементів благоустрою житлових територій з кінця 50-х років Х ст. і до сьогодення. Запропоновано, як один з можливих варіантів, визначення ділянок житлових багатоповерхових будинків в існуючій забудові з метою вдосконалення розрахунку площинних елементів благоустрою для окремих будинків.

Ключові слова: нормування, містобудівні норми, предметно-просторове середовище, площинні елементи благоустрою, мікрорайон, житлова забудова.

Нормування предметно-просторового середовища безпосередньо пов'язане із розвитком житлового будівництва в цілому і обумовлюється змінами соціально-економічних та політичних умов існування суспіль-